

07440

Др Драго Ђупић

ГОВОР БЈЕЛОПАВЛИЋА

ЗБОРНИК РАДОВА

професора и сарадника Педагошке академије у Никшићу

5—6

НИКШИЋ
1975 — 1976

Др Драго Ђунић

ГОВОР БЈЕЛОПАВЛИЋА

(Резиме дијалектолошке монографије овог говора)

Бјелопавлићи се налазе у долини ријеке Зете, југоисточно од Никшића и сјеверозападно од Титограда и захватају површину од око 440 km². На том простору живи нешто више од 15.000 становника, по легенди, односно народном предању, — потомака Бијелог Павла и старог племена Лужана. Већи дио територије овог племена представљају брдски предјели, а мањи плодна Бјелопавлићка равница, са Даниловградом као административним и културним средиштем краја.

У историјској литератури Бјелопавлићи се као племе помињу први пут 1411. године, а има историјских индиција да су као племенска организација постали компактни и прије тога времена. Према томе 15. вијек би представљао епоху у којој се коначно завршио процес формирања племенске организације на овом подручју.

У периоду прије доласка Турака, а посебно у доба турске владавине (дакле, после 1496, односно 1499. године као године званичног пада Црне Горе под Турке и њеног уклапања у Скадарски санџак), привредна активност становништва Бјелопавлића била је, из економских и географских разлога, у одређеној мјери оријентисана према Онопошту, односно према Херцеговини. На херцеговачкој територији Бјелопавлићи су имали и своје катуне. Те околности су, са своје стране, довеле до мијешања херцеговачког и бјелопавлићког становништва, па је то, свакако уз друге разлоге, историјске и лингвистичке, условило да се на овом подручју јаве неке новоштокавске акценатске иновације.

Говор Бјелопавлића до сада систематски није испитиван. У лингвистичкој литератури о њему се могу наћи само узредни подаци, и то углавном о акценту и дијелу консонантског система. Зато је било вријеме да се испита и овај говор, тим прије што он у понечему представља неку врсту прелазног говорног типа.

Треба нагласити да су промјене у говору Бјелопавлића у посљедњих педесетак година вршене веома снажно под утицајем књижевног језика, јер у том периоду скоро да није било породице која није имала по једног или више интелектуалаца, односно школованих људи. У послеријатном периоду тај утицај је повећан развојем штампе, радија, телевизије и других средстава јавног информисања, као и снажном урбанизацијом везаном за општи, привредни и културни раст и развој.

Јединство бјелопавлићког говора нарушено је двојема појавама које карактеришу двије његове периферне области:

а) на једној страни, западне Вражегрмце (најзападнији дио Бјелопавлића) карактерише херцеговачка изоглоса новоштокавске акцентуације и

б) супротно од тога, на крајњем истоку племена су Мартинићи — подручје са рефлексом полугласника *ǎ*: *dǎnǎc nǎđǎc* и сл. Изузимајући ове двије појаве, као и новоштокавско ликвидирање окситонезе кратког акцента на цијелом подручју, бјелопавлићки говор карактеришу углавном особине старијих новоштокавских говора Црне Горе.

Осврнућемо се укратко на те особине.

А. Акценат и гласовни систем

1. У акценатском погледу Бјелопавлићи су некомпактно подручје. Како смо напоменули, у западним Вражегрмцима акцентуација је млађа новоштокавска, са мало примјера акцентације осталог подручја племена. Зато, када говоримо о акценту овог говора, узимамо Бјелопавлиће без западних Вражегрмаца.

Битна карактеристика акцентуације налази се у чињеници да је ликвидирана окситонеза кратког акцента, што је изазвало појаву узлазних акцената на претходном слогу, према законитостима које су иначе познате у српскохрватским акцентима. Тако имамо: *пџток*, *кџноп*, *зелен*; *џбит*, *пџсећ*; *лежџмо*, *црвениџмо*, *нџрод* итд. Од овога чини изузетак енклиза, у којој се, због појаве новог слога у говорној структури, кратки силазни акценат није повукао ка почетку, па имамо: *лицепџ е*, *женџ ми е*, *зеленџ е* итд.

У складу са преношењем кратког силазног акцента са крајњег слога, постоје сва четири акцената, од којих *˘* може стајати у свим положајима, *˘˘* на свим слоговима изузев посљедњег, а *˘˘˘* и *˘˘˘˘* само на претпосљедњем слогу пред кратким посљедњим.

Стари дуги силазни акценат се не преноси, па имамо: *женџ*, *сестрџ*, *мџњџ*, *тџгџ*, *дрџгџ*; *дџнџ*, *стрџнџ* итд.

У овом говору нема тзв. староцрногорског преношења акцената (типа: *Јџво*, *Дрџго*, *Вџсо*, *Мџло* и сл.).

Познато је и староштокавско и новоштокавско преношење акцената на проклитику:

а) Новоштокавско преношење ограничено је на једносложне ријечи и то претежно на замјенице, неке именице и глаголе с негацијом у аористу: *џ нас*, *џд њи(x)*, *џд вас*, *џз вас*; *џ гроб*, *нџ прс*, *прџ(џ) смрт*; *нџ шџе*, *нџ смџе* итд.

б) Старо преношење на проклитику је нешто раширеније:

— у асs sg и рl именица основа на -а: *љ воду, нљз воду, прѣ(д) зору, љ планину; зѣ плѣту, љ бѣрбу, нѣ картѣ, љ цѣркву;*

— код именица ж. рода на сугласник: *љ нѣћ, пѣд нѣћ; нѣ мѣс, пѣд јесѣн, нѣ памѣт; зѣ ријеч* и сл. именица које у Nsg имају неки од силазних акцената;

— код именица -о/јо основа: *д(д) злѣта; пѣ тијелу, љ љето; нѣ брдо; нљз поље, прѣко поља, зѣ срце;*

— код им. м. р. на сугласник: *кѣт крѣља, нѣ нљт, нѣ мѣљ; зѣ коње, нѣ коње, итд.*

в) Појављује се и преношење типа: *у добри час, у зли час*, али, како се види, само уз именицу *час*.

Неакцентоване дужине у овом говору су бројне и разноврсне. Појављују се и испред и послије акцената. У постакценатском положају јављају се само послије силазних акцената. Категорије у којима се ове дужине налазе су бројне. Овдје назначујемо само неке којих нема код Вука и Даничића. Тако имамо:

— у DIL pl. fem. -а основа код именица које у Nsg имају силазни акценат: *крљшкѣма, бѣбѣма* и сл.;

— у наставцима инфинитива: -*нути, -ати, -ити* (овдје, наравно, без финалног -и): *цѣтѣт, мѣслѣт, брѣнѣт*. Код ових глагола дужина на наставку се јавља и у презенту, футуру и имперфекту;

— у радном придјеву глагола, оба рода и сва три лица, који у м. роду сажимају финалну секвенцу ао у *ѣ*: *цѣкѣ, пѣкѣ* и сл., као и у III врсти ових глагола у ж. и ср. роду: *цѣкнѣла, цѣкнѣло* и сл.;

— на наставцима придјева: -*ав, -аст, -ин*: *гљѣѣв, слѣнѣв; бѣлѣс, жљћкѣс; Анкѣн, бѣбин, мѣјчѣн* — у цијелој парадигми одређеног вида сва три рода.

Овдје се појављује дужина и пред узлазним акценатима: *прѣдѣмо, помљзѣна* и сл.

Непозната су дужења пред сонантом у примјерима какви су: *дѣв, мѣмков, њѣгов, тѣкав* и др., као ни дужине на наст. ген.-ак. личних замјеница 1. и 2. лица sg: *мѣне, тѣбе* и сл.

Појављују се дужине и на енклитици у примјерима типа: *добрѣ сљ, миѣпѣ сљ*, што је аналошка појава према 3. лицу рl презента од *јѣсам: јѣсљ—нијѣсљ* (уп. у Пиперима: *јѣсљ—нијѣсљ*).

2. Вокализам. — Вокализам говора Бјелопавлића има пет стандардних српскохрватских вокала, а на подручју Мартинића се јавља шесточлани систем због присуства рефлекса полугласника *ѣ*. Систему се придружује и вокално *р*, чија девокализација овдје није позната.

Основни рефлекс *јата* је овдје, као и у другим говорима Црне Горе, -*ије*, односно -*је*. Нема дифтоншког рефлекса овога гласа.

Рефлекс дугога *јата* се изражава у два вида:

а) *јат под ˘ даје* — *ѣје*: — *лѣјен, бѣјел, слѣјен;*

б) *јат под ˘ даје -иѣ-*: *диѣте, цриѣво, вриѣме, риѣка, стриѣла; озлиѣдит, искориѣнит, преприѣчит* (при чему ˘ најчешће прелази у ˘).

Испред *р јат даје е*: *прѣнос, прѣвоз, прѣвој; прѣскѣчит, прѣломит, прѣплѣс; гѣрет; мрѣжа, грѣшка, стѣрѣшина; трѣшња, брѣгови.*

Б. Облици

У области облика говор Бјелопавлића не разликује се у главним цртама од стања у другим зетским говорима.

Код облика именица поменућемо неколико појава:

а) Познато зетско једначење ген. и лок. пл. и овдје је изражено: *по мѡвѡдѡ, по кѡћѡ* (Gpl).

б) Није познат генитив плурала без наставка *-а* (тип: пет стотин људи).

в) Деклинација мушких хипокорстика на *-о* иде по обрасцу: *Јѡво—Јѡва—Јѡву; Пѣро—Пѣра—Пѣру* итд.

г) Дистрибуција уметка *-ов-*, *-ев-* разликује се дјелимично од одговарајуће ситуације у књижевном језику, а подудар се са стањем у другим зетским говорима, или је пак фреквенција облика са уметцима нешто израженија. Тако овдје имамо: *ћѡкови, шѡреви, пѡстови*, уз паралелно постојање облика без уметка.

д) Непознати су облици именица женског рода основа на *-а* катунског типа NVsg: *Маре, Анђе*. Овдје је: *Мѡра*, вок. *Мѡро, Анђа*, вок. *Анђе/Анђо*.

ђ) Честе су именице са два рода. Тако су именице: *пѡздрѡв, глѡд, пѡс, пѡгѡн, ѡтрѡв, милет* и сл. час женског час мушког рода.

е) Код именица ж. рода на консонант у INSTR. сингулара у преваги је наставак *-у*: *с кѡшћу, с мѡшћу* и сл.

ж) Рекло би се да је у овом говору нешто више него у осталим говорима Црне Горе у дат. и инструмент. плурала код колективних образовања средњег рода и неких именица мушког рода раширен наставак *-ма* мјесто *-има*, па имамо: *тѣлѡдма, јѡнѡдма, љѡдма*. Тако је и код презимена на *-(в)ић*: *Попѡвићма, Пѡјѡвићма* и др.

У придјевско-замјеничкој промјени поменућемо ортотонички облик личне и опште замјенице у дат. и лок. сингулара: *мѣне, тѣбе, сѣбе*, и енклитички: *ми, ти*, али *сѣбе*, као и претварање завршетка *-и(ј)ех* у ген. (лок.) мн. придјевско-замјеничке деклинације у *-и(ј)ѡе*, односно *-и(ј)ѡ*: *тѡја, млѡдија* и сл., односно у DIL: *тѡјама, млѡдијама* и сл.

Као и у црмничком, пиперском и средњокатунско-љешанском и овдје се појављује предметак *по* „за ублажено и појачано поређење“: *пѡбољѡ, пѡмањѡ, пѡгрђѡ* итд.

У области коњугације ћемо поменути:

а) Инфинитив је обавезно без финалног *и*, па имамо: *чѡтат, ѡграт, нѡсит, сѣћ* и сл.

б) Изузев глагола *вѣљу, вѡћу* и књижевних *мѡгу* и *ѡћу* наставак првог лица sg презента је књижевни. Изузетно се ријетко појављује и *помѡгу* (Да ви помѡгу).

в) Нијесам наишао ни на један примјер аналошког ширења наставка *у* у 3. лицу плурала презента из осталих шест врста код глагола VII и VIII врсте. Обавезно је: *рѡдѣ, нѡсѣ, држѣ* итд.

г) Из система се у потпуности изгубио облик прилога прошлог. Њега замјењује перифрастична конструкција типа: *Пошто сам дошѡ, видиѡ сам...*

У области синтаксе надежа познато је да је у зетским говори-ма изгубљено осјећање дистинкције у употреби акузатива и локати-ва у корист акузатива — када су у питању глаголи који означавају правац (кретање) и мјесто (мировање). Тако је и овдје у значењу ло-катиива чест облик акузатива, па имамо *Живим њ град* и *Идем њ град*. Треба истаћи и мијешање генитива и локатива плурала именица ос-нова на -а и основа на -о/јо, које смо поменули, гдје облик генити-ва има функцију локатива: *Опџја се по кџфџнџ, Скџтџ по сџлџ/сџлџ*.

Овдје немамо појаву замјене социјатива с оруђником, типа: *Иде Миланом* (мј. с Миланом), какве конструкције срећемо у говору Зете, али су зато доста честе замјене оруђника социјативом, па није ријетка конструкција типа: *копџм с мотџком, кџсџм с кџсџм, дрџм с плџгом* итд.

Значења глаголских времена у великој мјери се поклапају са стањем у књижевном језику. С обзиром на доста изражену епичност овога говора, врло су раширена приповједачка значења глаголских времена, а и императива као модалног облика. Та наративност је по-себно изражена у употреби презента и претериталних времена, али није ријетка ни код футура (и простог и сложеног).

У овом говору нема страних (прије свега, талијанских и ње-мачких) конструкција у којима мјесто конструкције *за+именица* стоји *за+инфинитив* (тип: *за поити*), са чиме се срећемо у неким другим говорима Црне Горе. Иначе, инфинитив у функцији објекта најчешће се замјењује конструкцијом *да+презент*. То је случај и са модалним инфинитивом, па имамо конструкције типа: *Пџче да плџчџ* (а не: *Пџче плџкџт*), *Треба да удџрџмо* (а не, или је то врло ријетко, *Треба удџрџт*) и сл.

Док је аорист веома жива глаголска категорија, дотле је упо-треба имперфекта у процесу сужавања, а, како смо већ истакли, при-лог прошли се сасвим изгубио и обично га замјењује конструкција *пошто+перфект* или *пошто+плусквамперфект*, ријетко *пошто+ао-рист*. (Мјесто везника *пошто* овдје се могу појавити и везници: *кад*, *чим* или који други сличан временски везник. Такво је стање и у ис-точноцрногорским говорима).

Ни у домену синтаксе реченице овај говор се углавном не ра-зликује од других говора зетског типа. Изражена наративност у го-вору, без обзира на честу емоционалну обојеност, даје у зетским го-ворима уобичајени реченични ред, премда су, свакако, познати и не-што неуобичајени обрти.

И поред богатства везничких односа у реченици, ипак цијела једна група везника није позната свакидашњој структури овдашње реченице. Такви су: *будући (да)*, *дакако*, *дашто*, *дакле*, *мада*, *премда*, *пак*, *ипак*, *иначе*, *еда*, *некмоли*, *чак*, *чак шта више* итд.

Г. Лексика

С обзиром на историјске прилике, односно на наслеђе илирс-ко-романских језичких елемената и на дужи период живота под тур-ским утицајем током средњег вијека у овом говору данас постоји бо-

гата турска лексика, као и нешто мање романске. То се нарочито читује у микротопонимији, богатој нарочито називима турског поријекла, али неријетко и романског. Овај говор чува и цио низ ријечи које су старог словенског поријекла, које и данас живе у руском књижевном језику, а посебно у руским народним говорима. Није, међутим, изражено богатство дијалекталне аутохтоне лексике.

*

На крају треба истаћи да постоје сви друштвено-културолошки, географски и лингвистички услови да се у будућем развоју овога говора убрза стицање све више особина које карактеришу млађе новоштокавске говоре херцеговачког типа. О таквој перспективи би се могло говорити у временској дистанци коју означавају деценије, дакле ради се о веома убрзаном трансформисању говора које му на носе новоштокавске иновације.

Dr. Drago Ćupić

LANGAGE DE BJELOPAVLICI

Résumé

Par rapport aux occasions historiques, c'est à dire à l'héritage illyrien et romain des éléments linguistiques et à une longue période de la vie sous les influences turques au Moyen âge, dans le langage de Bjelopavlići aujourd'hui exisette une riche lexique avec un très petit nombre de termes romains. Ce langage garde aussi toute une série de mots de l'ancien slave qui existent aujourd'hui aussi dans certains langages russes. Mais il n'est pas manifeste comme remarquable l'existence d'une lexique dialectale autochtone.